

Ábrahám Barna

Interetnikus kapcsolatok X.

(A szlovákság történelmi törésvonalai: konfesszionalizmus és regionalizmus 2.)

Az alábbi írásban a szlovák nemzetfejlődés területi egyenetlenségeit, regionális sajátosságait, illetve annak egykorú és mai megítélését kísérelm fölvázolni. Mi, magyarok, vélt és valós történelmi sérelmeink, a trianoni trauma, a határon túli magyarság panaszai következtében hajlamosak vagyunk arra, hogy monolit, egyöntetű gondolkodású - és "természetükből fakadóan" - ellenséges tömböknek lássuk szomszédainkat (az osztrákok, a szlovének és újabban a horvátok kivételével). Föl sem merül bennünk, hogy a "kelet-európai kisállamok nyomorúsága" az egykori győzteseket, a volt magyarhoni területeket birtoklókat éppen annyira – sok vonatkozásban még erősebben – hatalmában tartja.

Nemzetépítés és elhatárolódás Közép-Európában

Az előző mondatban szereplő kifejezés BIBÓ ISTVÁN 1946-ban írott alapvető esszéjének címe. Bibó a három történelminek tekintett állam, Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország helyzetértékeléseit, a kihívásokra adott válaszait vetette egybe, s arra a következtetésre jutott, hogy ezek - ha időbeli eltolódással is - kísérteties hasonlóságot mutatnak: a három államalkotó, az országnak nevet adó nép etnikailag nem tudta kitölteni az ország területét (a lengyelek litván, ukrán, "orosz", mondhatnánk ukrán, fehérorosz, a csehek német tömegekkel éltek együtt, a magyarhoni etnikai tarkaságot pedig aligha kell bemutatni), s ez a tény meghatározta sorsukat. Modern nemzetté válásuk ("nemzeti ébredésük") korában államuk-tartományuk területét tekintették a nemzeti térnek, jogos örökségüknek: "E nemzetek történelmi érzelmei [...] más és rendesen nagyobb területhez fűződtek, mint amely területen a megfelelő nyelvű lakosság élt. A nemzeti érzés itt is, mint mindenütt a világon, nemcsak az embereknek egy bizonyos csoportját fűzi egymáshoz, hanem az embereknek egy bizonyos csoportját a lokalitásoknak, szent városoknak, történelmi emlékeknek egy bizonyos területi egységéhez is." Kezdték tehát történelmi végzetként fölfogni, hogy ugyanitt más ajkúak is élnek. Ezek jelenléte akadályozta az egységes nemzet építését, bár a szerző rámutat, hogy a létükben fenyegetett nemzeti nyelvterületek éppen hogy mozgósították a közvéleményt: "Különösen erősek voltak ezek az érzelmek, ha a szóban lévő lokalitásokat egy kisebbségben levő, kisebbségbe került vagy területileg körülzárt, de a nemzeti nyelvet beszélő lakosság lakta."

Bibó a nyelvi nacionalizmusok másik célkitűzésének tekinti a "nyelvtársak egyesítésének" programját. Ezt valósította meg a német és az olasz egységmozgalom - s hozzátehetnénk, régiókban a román és a szerb, vagy Lengyelország újjáalakítása 1918 után. Bibó gondolatát kibontva, nem tartozik ide a 19. századi cseh és magyar nemzetpolitika, mivel nem voltak határon túli nyelvi csoportjaik (ha a moldvai magyarok sorsa időnként föl vetődött is), elvileg viszont igen Csehszlovákia 1918-as megalakítása, hiszen ideológiai alapját az egységes csehszlovák nemzet jelszava jelentette, ezzel támasztva alá úgymond a keleti, azaz szlovák nemzetrészt fölszabadítását a magyar elnyomás alól.

A határokon belüli más etnikumok léte ugyanakkor ürügyet szolgáltatott a szomszédok hódító törekvéseire (Lengyelország fölosztásai, Trianon, illetve az 1938-as Münchener

Egyezmény, azaz a Szudétavidék Németországhoz csatolása, majd a Dél-Szlovákiát Magyarországnak juttató első bécsi döntés).

Az utóbbi kétszáz évben a lengyel, a cseh és a magyar politika eszerint azt tanulta meg, hogy bármi áron etnikailag is birtokba kell vennie állama területét, homogenizálva a népeiséget, erőszakos asszimilációval vagy akár kitelepítéssel. (Bibó, 197-212.)

Bibó alapvető tanulmánya (már csehül és szlovákul is olvasható), mely államalkotók és állam viszonyát vizsgálja, érdemben nem foglalkozik a szlovák nemzetfejlődéssel. Igaz, megjelennek akkor, amikor részben szembeállítja, részben azonosítja őket a valaha államisággal rendelkezők csoportjával: „Az a néhány nemzet (szlovákok, lettek, észtek, albánok), amelyek első látásra úgy tűnnek, mintha tisztán nyelvi alapon születtek volna meg, szintén nem az egynyelvűek »összeállása« által, hanem történelmi élmények és folyamatok által jöttek létre. Így például a szlovák nemzeti tudat abban a történelmi élménysorozatban alakult ki, mely kezdődött a magyar nyelvi nacionalizmussal szemben való politikai és kulturális ellenállással, és folytatódott a magyar államtól a csehszlovák államhoz való csatolással, az önálló Szlovákia megalakulásával s Csehszlovákia helyreállításával.” (Bibó, 196.) Nem tekinti azonban őket múltbeli államalkotó entitásnak, helyette “az északi területek nemzetiségeiről” azt jegyzi meg, hogy “a történeti magyar állam egész történeti sorsát végigcsinálták, és erős valószínűséget mutattak abban az irányban, hogy egy többnyelvű, de azonos történelmi tudatú magyar állam fenntartásában részt tudnának venni.” Az úgymond szűk látókörű nemzetiségi politika vezetett oda, hogy “az északi területek szlovák és orosz lakossága is végleg elszakadt a történeti Magyarország gondolatától”. (Bibó, 202-203.)

A szlovákokat a külső szemlélők államiság, ha úgy tetszik, történelem nélküli nemzetnek tekintették. Igaz, a tanulmány születése előtti években, a háború alatt létezett Szlovák Köztársaság, ám ezt a kortársak német kreatúrának tekintették, a második Csehszlovákia pedig utólag nem létezőnek nyilvánította (*takzvaný Slovenský štát* - 'úgynevezett Szlovák Állam'), ezáltal vonva át a szlovákokat a győztesek oldalára, s igazolva később Prága központosító politikáját. Az 1968 utáni tagköztársasági státuszt, névleges autonómiát nem számítva csak 1993 után – immár az európai integráció, a nemzetállami kompetenciák részbeni föladásának idején! – adatott a szlovákok osztályrészéül, hogy saját államot építhessenek.

Ennek ellenére a Bibó által fölvázolt nemzetstratégia többé-kevésbé náluk is kimutatható, és nem csak államiságuk idején, hanem a 18. század végén megindult nemzetépítés kezdetei óta. A szlovák nemzeti mozgalomnak is szüksége volt egy nemzeti térre, valamiféle jelképes határookra, hogy legyen olyan keret, amelyen belül meghatározhatja a nemzetet. Ennek kijelölése azonban jóval nehezebb feladatnak bizonyult, mint a Bibó által tárgyalt három “történelmi” etnikum esetében, nem csak azért, mert a szlovákságnak nem volt olyan középkori államisága, tehát hajdani államhatárai, melyekhez a nemzetépítés tarthatta volna magát, hanem legalább annyira gátlólag hatott, hogy hagyományosan három tágabb keret is rendelkezésükre állt: a magyarhoni hazafiság, azaz hungarus patriotizmus, a nagy szláv nemzet, végül pedig a csehszlovák nyelvi és vallási-kulturális egység.

A szlovák nemzetfejlődés tágabb keretei

E három hagyományos identitást részletesebben más modulokban tárgyalom, itt csupán fölvázolásukra nyílik mód.

A hungarus patriotizmus (lásd MCS₈) eredetileg a szlovák ajkú nemesség lelki köteléke: a „magyar nemzet”, azaz a nemességet jelentő *Natio Hungarica* egyenrangú tagjaként viszonyítási pontja magyarhoni alkotmány és ennek bátyja, a vármegye, valamint a múlt honvédő harcai (a tatár, a török, de akár a Habsburgok ellen) voltak identitásának pillérei. Közéleti szereplését a hivatalos latin nyelv kellően biztosította, a biblikus cseh úgyszintén

általános használata nem alakított ki valamely szlovák–csehszlovák szubetnoszt (alnemzetet), hiszen már a 18. századra lényegében holt nyelv volt, s eléggé idegen a szlovák nyelvjárásokat beszélők számára. Maga a szlovák anyanyelv(járás) legfőbb regionális tudatként jelentkezett, annál is inkább mert a 19. század derekáig egységes szlovák nyelv nem volt, ugyanakkor az alsó rétegeket leszámítva ez a felföldi nemesség a latinon kívül két- vagy háromnyelvű (szlovák, magyar, német), a biblikus csehet pedig szinte mindenki használja, reménytelen és értelmetlen vállalkozás volna tehát a családokat etnikai alapon osztályozni..

A hungarus patriotizmus a szélesedő nem nemesi rétegek – lelkészek, tanítók, hivatalnokok – identitásává is vált.

A 19. században a szlovák ajkú nemesség természetes módon azonosult a nemesi nemzettudatot lényegében kisajátító magyar nemzeti gondolattal, és nyelvileg is elmagyarosodott. A föllépő szlovák nemzeti mozgalom hívei a nyelvi elkülönülés ellenére őrizték a magyarhoni hazafiságot, amíg csak a szűk látókörű nemzetiségi politika azt végképp nem hiteltelennítette (a dualizmus korában).

A szláv tudat (lásd MCS₇) egyes gondolkodóknál a 17. századtól kimutatható (barokk szlávizmus). Lényege, hogy a magyarhoni szlávok (*Sclavi*) vagy pannonok (*Natio Pannonica*) az Északi tengertől Görögorszáig, az Elbától a Csendes-óceánig terjedő nagy nemzet tagjai. Ezt nemcsak számaránya helyezi az első helyre a nemzetek között, hanem hadi és egyéb érdemei (gazdálkodás, ipar, kereskedelem). Az idevágó munkák a felföldi szlávokat–szlovákokat a magyarokat és németeket megelőző őslakosoknak tekintették, sőt a 18. században az a gondolat is kezdett általánossá válni, hogy az európai szláv törzsek a Tátra alól rajzottak szét, a szlovákok maradtak hűek tehát az őshazához.

A nemzeti ébredés kezdetén az össz-szláv tudat még uralkodó, ez határozta meg a két legnagyobb költő gondolkodását. JÁN KOLLÁR a *Slávy dcéra* egyik szonettjében kimondja: „Ne jelöld a haza szent nevével azt a vidéket, ahol lakunk, az igazi hazát csak a szívünkben hordjuk, ezt nem lehet elpusztítani, sem ellopni.” (Kollár, I. 166–167.) Ő és elvbarátai (Pavol Jozef Šafárik stb.) tehát Össz-Szlávia (*Všeslávie*) lakóinak tekintik népüket. JÁN HOLLÝ költészetének úgyszintén központi alakja Szláva anyja (*Matka Sláva*), aki a Tátra ormai fölött lebegő trónjáról siratja szerte Európában – a belga partoktól az Égei-tengerig – elpusztított vagy elnemzetlenített fiait. (Hollý, I. 198–233.)

A magyarhoni hazafiság és a szláv tudat legfőbb néhány személyiségnél, nagyon kiélezett helyzetben került ellentétbe, egyébként kiegészítették, akár erősítették is egymást. A legjobb példa erre talán Hollý, de a hungarus hátteret, kötődést a kortársak által pánszláv fölforgatónak tekintett Kollártól sem tagadhatjuk meg.

A csehszlovák nyelvi és vallási-kulturális egység (lásd MCS₉, MCS₁₁) az evangélikusok hagyományos kötődése Morván túli hittestvéreikhez, s általában a közös cseh nyelvhez. Jellegzetes képviselője a pozsonyi líceum tanára, JIŘÍ PALKOVIČ, egy mértékadó, bár konzervatív cseh–német–latin szótár szerzője, a „csehszlovák nyelv és irodalom” tanszékének professzora, továbbá BOHUSLAV TABLIC, aki a cseh nyelvű szlovák protestáns költészet összefoglalását írta meg, vagy JURAJ RIBAY, aki hitt abban, hogy egy szlovák is lehet, akár még alföldi lelkészként is, az egész csehszlovák írásbeliség, kulturális térség legjobb ismerője és irányítója, s ezt megalapozandó a régi cseh nyelvű kiadányok korabeli legnagyobb gyűjteményét szedte össze.

A három tág identitás-keret a nemzetépítés kritikus időszakában összeütközött az önálló, azaz szűkebb szlovák-tudattal. Nem voltak már oly mértékben élő és dinamikus jelenségek, hogy azt el tudták volna fojtani, de mégiscsak kihívást jelentettek, és folyamatosan kérdőjelezzék annak társadalmi és területi érvényességét. A 19. század derekán változatlanul nem lehetett egyértelműen megmondani, mi a szlovák nemzet, és hol húzhatjuk meg hazájának határait.

A szűkebb szlovák nemzetfejlődést hátráltató tényezők

A 18. század végén indult szlovák nemzetté válás ördögi körben találta magát. Önálló állami-politikai hagyományok híján a szlovákok nyelvi közösségéből, a kelet-európai értelemben vett népből (lásd Bibó megkülönböztetését a fogalom nyugati és keleti használata között) kellett kiindulniuk, ám éppen az önálló politikai-társadalmi fejlődés hiánya miatt egységes „nemzeti”, azaz szlovák nyelv nem létezett. A modern nyelv- és nemzetteremtők, Anton Bernolák, Lüdovít Štúr és társaik tehát reális módon nem, csak a fikció és az illúziók szintjén húzhatták meg a nemzet határait. A nemzetté válás külső föltételei már ekkor sem voltak kedvezők, a dualizmus korában pedig folyamatosan romlottak. Ahogyan a közös államot egyre inkább *Magyarországnak* kezdik nevezni, nemességük s részben polgárságuk tömegesen a magyarosodást választotta. A dualizmus alatt legfőljebb ezer főre szűkült az, amit *nemzeti társadalom*nak nevezhetnénk, ennek tagjai is főként falusi papok, tanítók. A hetvenes évek közepén bezárták a három szlovák nyelvű gimnáziumot, és a korszak végére negyedére csökkent az anyanyelvi elemi iskolák száma. A kormány betiltotta össznemzeti közművelődési egyesületük, a Matica slovenská működését, napirenden voltak a politikai lapjaik elleni sajtóperek, s a vármegyei hatóságok a századfordulón nem ritkán a postázott példányokat is elkobozták, illetve nyomást gyakoroltak az előfizetőkre a visszamondás érdekében.

Ezek voltak tehát a nemzeti kultúra keretei, akkor, amikor a magyar politikai-tudományos elit a szlovákok esetében magát a nemzeti létet sem tartotta elképzelhetőnek s főként megengedhetőnek. Már KOSSUTH LAJOS azt írta 1842-ben, hogy “a nemzetiség [azaz nemzeti lét] egy historiai factum, mellynek a nyelv nem egyetlen tényezője, mert arra, hogy valamely népnek nemzetisége legyen, szükséges még az is, hogy közös alkotmány, közös érzelme, közös érdekek, a haladásnak és közös kifejlődésnek közös szüksége, egy együtt átélt nagy kor közös emlékezései kapcsoljanak össze bennünket.” Kellenek tehát az előzmények, az anyagi és erkölcsi erő, az öntudat, a hatalom és a politikai önállóság. “Úgy, de bár merre tekintünk is Magyarországon, sehol sem látunk anyagot ily tót nemzetiségre.” (Kossuth, 1.) Az összes jegy közül Kossuth tehát csak nyelvüket ismerte el, mint ahogy nem tagadta azt négy évtizeddel később az ismert történész-nemzetiségpolitikus, GRÜNWARD BÉLA sem, aki azonban indokolatlannak tartotta, és határozottan elutasította, hogy a szlovákság nemzetté válhasson. A szlovák népet a németek mellett különösen könnyen asszimilálható anyagnak tekintette, melyet olyan szorosán a magyarsághoz lehet forrasztani, mint ahogy az elzászi németeket sikerült a múltban a franciáknak. Ennek alapja a közös történelem, illetőleg a saját szlovák történelem hiánya: “A mi történelmi emlék és hagyomány van, az mind a magyar történelem kiválóbb alakjaihoz fűződik, nagy királyaink és hőseink játszanak szerepet a tótság phantáziájában s annyira harmoniában vannak az ország köztudatával, hogy a legkisebb jel se árulja el azt, hogy valaha az érdekek ellentétesek voltak...” (Grünwald, 23–24.) Ezt az álláspontot képviselték olyan, a szlovák népi kultúra és irodalom iránt egyébként nyitott személyiségek is, mint GÁSPÁR IMRE, aki 1879-ben megjelent művében hangsúlyozta, hogy életmódjában, néprajzában érdekes a szlovákság, ám leszögezte: „A tótság önálló történelemmel nem bír. (...) A magyarok foglalása óta passzív szemlélője az erősebb, bölcsőbb és műveltebb családtag intézkedéseinek, s legújabbban nincs szerepe a panszláv rajongások vígjátékában.” (Gáspár, 77.) Ugyanez a kettősség uralja MIKSZÁTH KÁLMÁN műveit.

Csehszlovákia megalakítása nem jelentette a szlovák nemzetállam megszületését, valójában egy újabb multietnikus alakulatba kerültek, ahol még anyanyelvüket, nemzetiségüket is *csehszlováknak* kellett nevezniük. A szlovákok mindig is úgy érezték, a világ a csehek árnyékában létezésükről sem tud, sőt maguk a csehek sem érezték szükségét, hogy meg kellene ismerniük azt a népet, amellyel közös államban élnek. A cseh értelmiség részéről újabban PETR PITHART végezte el az önvizsgálatot (*Tükör előtt, tükör mögött* című esszéjében), nemzete

szemére vetve, hogy annak Csehszlovákia megalakulásakor a szlovákokra csak a szudétánémetek statisztikai ellensúlyaként volt szüksége, ezt szolgálta a csehszlovák nemzetegység dogmája, s ezért nem lehetett a szlovákoknak semmiféle autonómiája. A cseh közvélemény lényegi érdeklődése, a szlovákok megismerésének igénye a szerző szerint a szocializmus alatt sem nőtt: „Sokan elutasítják az efféle állítást, és az ellenkezőjét fogják bizonygatni: de hiszen mi kedveljük a szlovákokat, szeretünk (szerettünk) a Tátrába járni, szeretjük a szlovák nótákat, a parenycát meg a brindzát, nekünk is vannak szlovák barátaink... Ezen a hétköznapi emocionális szinten ez bizonyára igaz is, ráadásul elfojtott romantikus énünk (akár mint egy jobbik alteregónk) gyakran tüntetően vállalja föl a szlovákbarát érzelmeket, de mindez vajmi keveset árul el arról, miért is volt jó az nekünk, hogy a szlovákokat bevontuk a közös államba, és hogy aztán miért nem vontunk hajlandók magunktól bármit is adni nekik, ami legalább emlékeztetett volna az autonómiára. Pozitív, romantikus viszonyt ugyanis fenntarthatunk a határon túli, lausitzi szorbokkal is, viszont a szlovákokra azért volt szükségünk, hogy egy állam építményének alapjaiba vonjuk be őket – ezt viszont sosem akartuk fennhangon kimondani.” (Pithart, 253–256.) Mint HAMBERGER JUDIT megjegyzi, legjobb esetben is megelégedtek azzal az írók, rendezők által szentesített sztereotípiával, hogy a szlovákok magas, tátrai viseletbe öltözött, meztelen hasú, bocskoros legények, kezükben fokossal. „Maga Szlovákia a Tátra, a szilvapálinka, a juhtúrós sztrapacska és a folklór egzotikus országa” volt a többség számára. Majdnem ennyire jelen volt azonban a kritikus látásmód is: „a szlovákok harciasak, nacionalisták, felfuvalkodottak és komplexusaik vannak”. A csehek magukat a nyugati racionalizmus, a szlovákokat pedig a keleti emocionalitás képviselőinek tekintették, s följogosítva érezték magukat, hogy mint idősebb testvér kioktassák a kisebbet. (Hamberger, 155.)

A szlovák nemzetegység problémája

Milyenné formálta a szlovákokat a történelem, mennyiben engedte, hogy egységes nemzetté váljanak? Először le kell szögeznünk, hogy a szlovák össznemzeti identitás, a 19–20. századi kultúra által vallott, terjesztett önkép maga is regionalizmust hordoz. A 19. században a cseh, osztrák, német utazók, etnográfusok folklorisztikus érdeklődése a középszlovák hegyvidék juhásztoraiban látta az ősi, „igazi” szlovákság képviselőit, paradox módon azért, mert egzotikus, a Balkánról hozott viseletük, zenéjük, technikáik különítették el őket „hétköznapi” szlovák környezetüktől. Mindez fokozatosan beépült az önképbe, s tartja magát máig, mind otthon, mind a szomszédok tudatában, annak ellenére, hogy a szlovák kultúra alapvetően földműves kultúra. (Krekovičová, 89–91.) A jelenség persze más nemzeteknél is megfigyelhető, a magyarság nemzeti önképét például a 19. században az alföldi csikós uralta, Trianon után-következtében pedig társult hozzá a hargitai székely alakja.

Visszatérve a szlovák nemzetegység kérdéséhez, a költő MILAN RÚFUS ki merte mondani (*Ünnep utáni bánat*, 1965), hogy „fejlődésünkben valahol egy ötven évvel korábbi állapotban elakadtunk [tehát a 20. század elején – Á.B.], a civilizációt nem rendes és nemzethez méltó körülmények között abszorbeáltuk. A nyelvünk árulkodik ezekről a dolgokról, a nyelvünk, melyből hiányzanak a rusztikus és civilizációs (városi)állapot közötti átmenet jegyei.[...] Ez a kór úgy jelentkezik, mint valamiféle furcsa közöny, az összefüggések, a kulturális hagyomány hiányos tudata. Tabula rasa vagyunk, amelyre mindenki azt ír, amit akar.” A szlovákoknak a szocialista iparosításig nem voltak nagyvárosaik, múltjuk falusi, kisvárosi múlt, ezt fejezi ki nemcsak egész irodalmuk, hanem nyelvük is – a maga tájszólása és a cseh szavak átvétele között őrlődik még az értelmiségi is: „az egyetemi professzor nyelvjárásban ad elő, mert nem érzékeli az erős, szuverén nemzetre jellemző hagyomány tekintélyét, az irodalmi nyelv szigorú, természetszerű és minden vitán felül álló imperativusát.” (Rúfus, 35–36.)

Rúfus a szervetlen, erőszakolt változásokat látja mindenben, Pozsony átrajzolásában, egy szlovák nagyváros megteremtésének görcsös igyekezetében is, akárcsak ĽUBOMÍR FELDEK verse (*Prisťahovalci* 'Betelepülők'), ahol a szlovák betelepülők tömege úthengerként lerombolja a város történelmi arculatát, amit meghagy, átnevezi, szemhatára fölött azonban „a gótika mosolya”.

MIROSLAV KUSÝ, a magyar közönség által is jól ismert politológus 1981-ben írott esszéjében (*Onnan vagyok, honnan vagyok, szlovák eredetű vagyok*) ugyancsak könyörtelenül rámutatott, hogy nincs olyan közös nyelv és történelmi hagyomány, amely a szlovákokat egy nemzetté forrasztaná: „...egyszerű hazánkfia az irodalmi szlováknyelvet valamiféle egzotikus dolognak tartja (hacsak nem Felső-Garam menti), ami nem normális ember szájába való.” Majd elismeri, hogy a szlovák társalgás gyakran neki magának is komoly gondot okoz: „Földijeimmel jól megértem magam a »hazai« nyelven, a többi szlovákkal pedig az irodalmi szlovák nyelv segítségével kellene ugyanezt tennem. [...] Ha nem hajlandók, védtelen vagyok.” Márpedig sokan viseltetnek ellenérzésekkel az irodalmi nyelvvel szemben. „A nemzet többsége, úgy hiszem, még mindig árulásnak tartja, hogy a közép-szlovákiai dialektust választották számára irodalmi nyelvnek. Talán azért van így, mert az a bizonyos táji jelleg nyelvileg, nyelvjárásilag még mindig erősen él.” Ám a szlovák esetében még a fogalmakkal is baj lehet: „...a fönt emlegetett »természetes« nyelv nem más, mit nyelvjárás, dialektus. De minek a dialektusa? Egy közös nyelv, az irodalmi szlováké? Semmiképp, hisz a hegyháti (helyesebben: erdőháti, a Kis-Kárpátok és a Morva folyó közötti területen használt – Á.B.) beszéd nem a közép-szlovákiai nyelvjárás dialektusa.” Mint kifejti, az irodalmi nyelv elsajátítása egy élet feladata, az is kényszerből, az államhatalom nyomására történik: „Képzelnék el, ha nem lenne ez a kényszerítő erő, ha egyszeriben nem lennének a kötelező irodalmi nyelven oktató iskolák, ha a szerkesztőségekben nem ügyelnének a nyelvi lektorok, s hivatalosan is a mi »természetes nyelveinken« kezdenénk el kommunikálni. Mi maradna vajon – nyelvi téren – a mi egységes szlovák nemzetünkben?” A népesség nagyobb része azonban nemcsak a kodifikált nyelvet nem érzi magáénak, hanem az országterülettel sem tud érzelmileg azonosulni, identitásának mélyrétege regionális. Az egyén elsősorban a maga szülőföldjéhez kötődik, „mi nem nemzethez, hanem tájegységekhez tartozunk” – idézzük továbbra is Kusýt, aki jellemzőnek tartja, hogy új munkahelyén pozsonyi születése ellenére apja után a liptóiak sajtátították ki maguknak. Pozsonyiság-tudat ugyanis nem létezik, a fővároshoz tartozni „csak valami szükségszerűség vagy véletlen folytán lehet”. Kusý kétségbevonja, hogy van-e egyáltalán az egész mai Szlovákia területére kiterjedő nemzeti történelem. Véleménye szerint ezer év alatt nem voltak olyan történelmi események, amelyeknek az egész nép aktív és tudatos részese lett volna. (Kusý, 85–91.)

A földrajz, a szülőföld szerepét már a Štúr-nemzedék is világosan megfogalmazta. BENJAMIN PRAVOSLAV ČERVENÁK 1844-ben rámutatott, hogy a hegyek mögött minden völgy külön világ, más szokások, más beszédmód és hangsúlyok uralkodnak, ezért senki nem törődik olyan ügyekkel, melyek szélesebb tömegeket érintenek. A természeti akadályokban JOZEF MILOSLAV HURBAN, MICHAL MILOSLAV HODŽA ÉS LUDOVÍT ŠTÚR is az egységesülési folyamat gátját látta, ám bíztak a modern kor közlekedési vívmányaiban és társulási szellemében. (Tajták 2001, 308–309.) A regionális alkati különbségek azonban még a szocializmus korára sem tűntek el, a korabeli prózában is jelen vannak: a nemzeti ébredés óta uralkodó északi, hegyvidéki helyszínek, alakok mellé 1945 után fölsorakoztak a Duna menti és nógrádi tájak, mintegy a vegyes lakosságú Dél kulturális meghódításának, integrálásának jegyében. Végül hadd utaljunk a vezető kortárs író, LADISLAV BALLEK szavaira, melyekkel 1990-ben, a Független Írók Klubja által rendezett értelmiségi kerekasztal alkalmával (*Slovenská otázka dnes* 'A szlovák kérdés ma') jellemezte a szlovákság észak-déli megosztottságát: „Aki jól szemügyre veszi például a mi Erdőhátunk építészetét, rájön, hogy az mindenekelőtt a földközi-tengeri térségből érkezett ide. Állíthatom, hogy átvettük a társas alkatot, [...] úgy

látom, alapjában hedonisták vagyunk, még ha a mi Északunk hajlik az aszkézisre is, [...] lelkiismerete, bűnei miatt valamivel gyakrabban gyötrődik, mint mi, akik a szlovák világ déli oldalán tanultunk kölcsönöket elfogadni.”(Slovenská otázka, 12.) A szlovákság regionális megosztottsága tehát még a 20. század végén is közbeszéd tárgya volt.

A továbbiakban azt a régiót vizsgálom, amelynek integrálása a 20. század közepéig a szlovák nemzeti egység kritikus pontja volt, s amelynek mindenkori helyzete, értékelése híven tükrözi a szlovák nemzettudat állapotát, kohéziós erejét, másrészt a külső erők – ez esetben a magyar és részben a cseh politika – működését, melyek az itteni bizonytalan identitásokat ki akarták használni, ugyanakkor beavatkozásukkal maguk is tovább kuszálták a viszonyokat.

A kelet-szlovák régió: a szlovák kérdés

E térség történelmi útja, identitása, nemzeti hovatartozása jó másfél évszázada szenvedélyes viták keresztüztüében áll. (Ábrahám, 57.) (Ezek földolgozását a hivatkozott munkákon túl lásd: *K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku 1848-1918*. Ved. red. Ľudovít Holotík. Košice, 1970; *Východné Slovensko v literárnych dejinách*. Zomp. red. Michal Eliáš. Martin, 1971; Ladislav Tajták: *Východné Slovensko ako regionálny fenomén*. Historický časopis, 2001, 2)

A nemzeti ébredés korának írásaiban (JÁN ČAPLOVIČ, JIŘÍ PALKOVIČ, PAVOL JOZEF ŠAFÁRIK stb.) a régió a nemzeti terület megkérdőjelezhetetlen része. A 20. század elején azonban egyre több cikk mutatott rá, hogy a hegyek és a szepességi német falvak által elválasztva, ugyanakkor a magyar Alföld felé nyitottan, a Kelet elmaradt a nemzeti fejlődésben. (Tajták 2001, 308–309.) A vezető újságíró és politikus, MILAN HODŽA egyenesen arról írt, hogy “nemcsak a bolgároknak és a szerbeknek van Macedóniájuk, ahol elnyomott öccsük van, hanem még nekünk is, akik annyira el vagyunk nyomva, még nekünk is van Macedóniánk, ahol szlovák testvérünk mindenféle védelem, tanács, hűséges intelligencia nélkül él, a szolgabírók és az ostoba szavak kénye-kedvének kitéve.” Majd ugyanott megállapítja, hogy “keleti szlovájkjaink mintegy el vannak vágva a nemzettől”, a kormánynak az a célja, hogy “a sárosiak olyan törzsnek érezzék magukat, amelynek nincs semmi köze a többi szlovákhoz.” (Tajták 1966, 82.)

A keleti szlovákokat a domborzati viszonyok, a Felföld kelet–nyugati átjárhatóságának problémás volta kétségkívül elszigetelte a nemzeti mozgalmat éltető, öntudatos intelligenciát kitermelő megyéktől (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom), a régiót már az önálló nyelvet megalkotó reformkori, Ľudovít Štúr vezette nemzedék is “a nemzeti gondolat temetőjének” tekintette. Itt, keleten az igen népes dzsentri határozta meg a közvéleményt, a társadalmi élet, a helyi politizálás kereteit. Aligha véletlen, hogy a csicsvai (JÓKAINÁL csittvári) krónika vált a nagyotmondás szinonímájává, és DIVALD KORNÉL vagy később SZOMBATHY VIKTOR is úgy tudta, hogy lakói tüzes képzeletének köszönhetően viseli Sáros a “magyar Gascogne” nevet.(Divald, 68.; Szombathy, 148–149.) A nemesi családok mentalitását MIKSZÁTH KÁLMÁN örökölte meg számunkra *A gavalérok* lapjain, bár valójában csak másodkézből ismerte a keleti végeket, és a görbe tükröt a sárosi közönség nem is fogadta el. (Ablonczy, 126.) KRÚDY GYULA szintén gyakran merítette innen témáit, és Sáros általában *a svihákok földjeként* él a korabeli köztudatban.

A magasabb állású szlovák ajkú családok természetesen beépültek ebbe az úri társadalomba, jobban mondva, a régió birtokos nemessége, polgársága – nyíltan vagy rejtetten – a 19. században még sokáig kétnyelvű. DESSEWFFY JÓZSEF emlékezik meg 1816-ban egy idős rokonról, aki “hét nyelvekől, amelyeken beszélni tudott, csak a tótot tartotta meg fejében egy gutaütés után.(Ablonczy, 128.) Az itteni szlovák nyelvjárások tehát – sokkal inkább, mint nyugatabbra – “úri nyelvnek” számítottak. Az úri közönség jellegzetes keveréknyelvének (“sárosi nyelv”) érzékeltetésére: “Szervusz amice barátom! No wie gehts? Ta jak zse prisli na

forspontye, abo talán auf der eigenen Gelegenheit? - Hát lyem tak zu Fusz... weiszt amiczenko... - Milyen cigarovi ti kuris? - Hát dutkose. - Ugyan édes amice, sag mir , jak se mas?” (Sáros vármegye, II. 307.) A dualizmus korában is szívesen keveri leveleibe a keletszlovákot pl. PULSZKY FERENC, HENSZLMANN IMRE, verseibe SÁROSSY GYULA. (Ablonczy, 129.) A művészvilág (SZINYEI MERSE PÁL stb.) is használta a pesti kávéházakban afféle intim tolvajnyelvként a sárosi szlovákot.

A század folyamán itt nem is tört ki nyelvharc, nemzetiségi küzdelem. A kiegyezés után szabad kezet kapott kormány mégis hamarosan nekilátott, hogy az északkeleti vármegyék szlovákságát nyelvében, identitásában elszigetelje a nyugatiaktól. Volt mire építenie: a szepesi, sárosi, zempléni nyelv igen eltér a középszlovák nyelvjárásoktól, amelyekből Štúrék megalkották az irodalmi nyelvet. MIROSLAV KUSÝ különösen problémásnak minősíti őket: “Ha egy keleti elkezd a »Ta to tato to ty tu?«, hát mi az apám, maga itt? mondokáját, egyáltalán nem értem, mit mond.” (Kusý, 87.; a keletszlovák nyelvjárások első tudományos földolgozása: Samo Czambel *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turč. sv. Martin, 1906; újabb összefoglalásuk: Ferdinand Buffa: *Šarišské nárecia*. VEDA, Bratislava, 1995).

Az itteni népességnek volt saját önelnevezése: *szlovják (Slovjak)*, ezen kívül nemcsak az evangélikusok, de még a katolikusok is általánosan használták a biblikus cseh nyelvet, határozottan szembehelyezkedtek az új, középszlovák jellegű nyelvvel, mint arra JÁN KOLLÁR is utal: azt írják neki, hogy ha nem maradhat az “ószlovák” azaz a biblikus cseh az irodalmi nyelv, akkor inkább a sárosi nyelvjárásban fogják kiadni könyveiket. (Tajták 1964, 47.) Ám a keletszlovák nyelvjárást az írásbeliségbe emelő személyek végül is nem a biblikus nyelv elvi védelmezői, tehát a csehszlovák egység hívei közül kerültek ki (azok előbb-utóbb áttértek az új irodalmi nyelv, a štúrovčina használatára), hanem azoknak a papoknak, tisztségviselőknek népes táborából, akik akár meggyőződésből, akár póre egzisztenciális okokból a magyar nemzetszme hirdetői lettek, és a régió szlovákságát minél erősebben a magyar kultúrához, politikához kívánták forrasztani.

A Kassa melletti Enyicke plébánosáé, JOZEF REPÁSZKYÉ a vitatott érdem, hogy az 1860-as években elsőként kezdeményezte a helyi nyelvjárás bevezetését az oktatásba. A püspökség útján emlékiratot küldött a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak, melynek arra hívta föl a figyelmet, hogy e régiónak nincsenek saját szlovák népiskolai tankönyvei, ki kellene tehát adni ilyeneket “a kassai püspökség szlovák nyelvén”, mert a gyerekek az irodalmi szlovák nyelvűeket úgymond nem értik. Repászky azonnal meg is jelentetett egy magyar nyelvtant, melyet földrajztankönyv, olvasókönyvek, bibliai történelem követett. A nemzeti mozgalom szócsöve, a turócszentmártoni Národnie noviny azonnal reagált: a Sárosban lelkeszkedő, és immár štúri nyelven alkotó JONÁŠ ZÁBORSKÝ rámutatott arra, hogy ezek a kiadványok egyáltalán nem keletszlovák nyelven íródtak, hanem a nyugat- és középszlovák irodalmi nyelvek illetve különböző nyelvjárások keverékei. Az akciót veszélyesnek tartotta, mert “korábban az volt a cél, hogy elszakítsanak minket a csehektől, most pedig, hogy minket magunkat daraboljanak százfelé.” A minisztérium végül is kivonult az ügyből, mert nem akarta a viszálykeltő szerepét játszani, ám Perger püspök és a Szent István Társulat biztosította, hogy a könyvek elkerüljenek a régió népiskoláiba, és jó néhány évig használatban is voltak. (Tajták 1964, 48–50.) A hetvenes évek elején azután új szakasz kezdődött, mikor is a minisztérium elrendelte, hogy a valódi keletszlovák, azaz szepesi, sárosi, zempléni nyelven kell kiadni a tankönyveket. A Národnie noviny cikkei ismét rámutattak, hogy a valós cél ezzel a szlovákság nyelvi-kulturális megosztása, az egyik levelező rákérdezett, hogy a kormány miért nem ad ki a palócok számára saját tankönyveket, az ő nyelvükön, hiszen ők sem értik az új magyar kifejezéseket. Egy másik cikkszerző úgy látta, a szlovák irodalmi nyelv erősödése, a könyv- és folyóiratkiadás, a föllendült tudományos tevékenység és a nemzettudat ébredése szálka a “magyar hegemonok és haszonlesők” szemében, s íme, akadtak olyan “filiszterek”, akik “szeretnék még a butaság béklyóiban tartani Sáros, Zemplén, Abanógrád [sic!] vármegye

szlovákságát, szeretnék elzárni őket a megállapodott, virágzó szlovák írásbeliség jótéteményeitől.” (Tajták 1964, 51.)

A támadások ellenére a kormány megkezdte a kelet-szlovák tankönyvek kiadását. A nyelvezet alapjául URBÁN ADOLF iskolaszéki tanácsos nyelvtana szolgált. Bevezetőjében a szerző utalt a megindult tankönyvkiadásra: “A magyar királyi közoktatási minisztérium figyelmezőleg a sárosszlovák iskolatanács azon előterjesztvényére, mely szerint itteni népiskoláink az állami nyomdából kikerült tót tankönyveknek nem vehetik hasznát nyelvezetük nálunk bebizonyosodott érthetlensége miatt, intézte a népiskolai olvasókönyveknek a sárosi tót nyelv ejtésbeni kiadását.” Az anyanyelv(járás) behozatala azonban korántsem volt öncélú üdvös törekvés: Urbán sürgette egy alapos sárosi nyelvtan kidolgozását, mert “egy ily nyelvjáznak a népiskolába általánosan kötelező behozatala által út nyitná a magyar nyelvnek sikeres tanításához, mert csak a sárosi szójárás nyelvileg szabatos formákba lesz öntve, ejtetheti módját nemzeti nyelvünk népiskoláinkban előadásának.” (Urbán, 3.) A szabatos formákat azonban sehogy sem sikerült megtalálni, még magának Urbánnak a fordításai is mesterkéltek, sokszor érthetetlenek. (Tajták 1964, 53.) A kormánybarát szlovák sajtó, mindenekelőtt a szlovák nemzeti mozgalmat támadó *Svornost’* azonban üdvözölte ezeket a kiadványokat, melyek úgy mond ellensúlyt jelentenek a “pánszláv Maticás irodalommal”, annak nyelvével és politikájával szemben. (Tajták 1964, 54.)

A kelet-szlovák írásbeliség újabb szakasza kezdődött a 20. század elején, egészen más politikai körülmények között. A vármegyék vezetőségének addig nem kellett nemzeti mozgalommal számolniuk: a szlovák intelligencia szinte egészében elmagyarosodott, és még a nyugati terület nemzeti vezetői sem mutattak – akár leterheltségük miatt, akár bizonyos előítéletek következtében – érdemi érdeklődést a terület iránt. A turócszentmártoni konzervatívokhoz képest ellenzéki *Hlas* 1901-ben kimondta, hogy “nem akadt még olyan nemzeti aktivista, aki akár csak beutazta volna Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj. Az előadásokat, gyűléseket inkább nem is említem.” (Tajták 1964, 80.) Változást a tömeges kivándorlás hozott, mert a szabadabb amerikai viszonyok, a gyűlések, a lapok kezdtek kitermelni egy öntudatos réteget, amelyből azután sokan hazaköltöztek – a megyei urak nem kis riadalmára. A Sárosmegyei Gazdasági Egyesület 1901-ben a hazatelepültek hanyatló erkölcsére, hazafiatlanságára panaszkodott: nem hallgatnak papjukra, nem tisztelik a hatóságokat, bírálják a hazai viszonyokat, és úgy mond pánszláv gondolatokért lelkesednek. A kisszebeni választókerület papjainak brosúrája is azt emelte ki, hogy a nép a múltban habozás nélkül végezte munkáját, szerette urát, papját, ma azonban különösen az óceánon túlról visszatértek ellenállnak. A fiatal generáció munka helyett politizál, alázat helyett öntudatos, olvassa a *Slovenský týždenník*-et, és büszke arra, hogy Amerikában szlovák szervezetek tagja volt, itthon nem támogatja az iskolát és az egyházat, mert úgy mond magyarosít. A szerzők sajnálattal állapítják meg, hogy mindez éppen egy olyan megyében történik, “ahol a népnek még néhány évvel ezelőtt nem volt elképzelése arról, mi az a szlovák nemzet.” (Tajták 1966, 84.)

A védekezés leghathatósabb eszközét az *Eperjesi Lapok* 1906-os cikke (*Védekezzünk a pánszlávizmus ellen*) egy anyanyelvű, de magyar nemzeti szellemben írt újság kiadásában látta, amivel ellensúlyozni lehetne a nemzeti agitációt. (Tajták 1966, 86.)

Ez és hasonló cikkek, hivatali beadványok valójában általánosabb keretbe illeszkedtek: a szlovákság megosztásának szándékába nyugat-, közép- és kelet-szlovákokra. Besztercebányán már 1904-ben, Miaván pedig 1907-ben indult egy lap, ám ezeken a területeken már nem lehetett elfojtani az öntudatosodás folyamatát. Sikerre csak keleten volt esély. A keleti szlovák, azaz szlovák nyelv fő ideológusa, GEJZA ZSEBRÁČSKÝ veszélyesnek tartotta az irodalmi szlovák kiadványokat – még az imádságoskönyveket, katekizmusokat is – mert általuk az itteni nép a nemzettudat hatása alá kerülhet. A maga nyelvén kiadott munkákat kell a kezébe adni; igaz, hogy a nyelvtan nincs kidolgozva, de úgy kell írni, ahogy beszélnek, a nép elfogadja majd

magáénak, “és lassan a vérévé válik az a sok jó, amit az ő nyelvén adunk neki.” (Tajták 1966, 90.)

Š. LESSKO a megindult lapban magabiztosan jelentette ki, hogy “nekünk nincs szükségünk semmiféle szlovák nyelvtanra, minden sárosi ember maga a nyelvtan.” Az *Eperjesi Lapok*ban még nyíltabban fogalmazott: “Teljes életem fő törekvése volt: a sárosi tájnyelvben a nyelvtant mellőzni és a sárosi tájnyelvet tisztán fönntartani.” (Tajták 1964, 53.) A lap és a keletiszlovák régió politikai szervezésében központi szerepet játszó VIKTOR DVORTSÁK / DVORTSÁK GYÖZŐ Sáros megyei főlevéltáros egyenesen azt fejtegette, hogy a šariština nem nyelvjárás, hanem önálló nyelv, nincs közelebbi köze a nyugati szlovákhhoz, mint ahogy maga a nép is legnagyobbbrészt magyarok, vallonok, németek és ruszinok keveréke. (Tajták 1966, 90–91.)

A keletiszlovák hazafias újság szervezése a legmagasabb szinten zajlott, a sárosi főispán és maga Wekerle Sándor miniszterelnök is támogatta az ügyet. 1907-ben, Eperjesen megalakult a Sárosmegyei Magyar Közművelődési Egyesület, mely kiadta a *Naša zastava* című lapot. (Tajták 1966, 93.) Filozófiáját DESSEWFFY ISTVÁN felelős szerkesztő visszatekintőleg így foglalta össze: “Lapunk soha sem üzött pártpolitikát. [...] Abból indultunk ki, hogy népünk szívében magyar érzelmű, tehát nem kerteléssel, ravaszkodással kell ahhoz közelednünk, hanem színtiszta hazafias irányzattal. [...] Az volt a nézetünk, hogy népünk elég érett arra, hogy maga is belássa, hogy boldog, megelégedett jövője csak akkor lehet, ha a magyar népnek hű testvére marad.” A nyelv kapcsán leszögezi, hogy a “keleti tót nyelvet” már nem is nyelvjárásnak, hanem önálló nyelvnek kell tekinteni. Ez a nyelv véleménye szerint ne m purista, hanem receptív, erősen hajlamos a szókölcsonzésekre. “A nyelvnek ezt a szellemét követtük mi is és gyakran használjuk azokat a magyar szavakat, amelyeket népünk a közbeszédben elfogadott. Ahol ez nem lehet, inkább a lengyelt s esetleg a magyar rutént vesszük segítségül, mint a nyugati tótot. Így reméljük, sikerülni fog a keleti tót nyelvet a nyugatitól mindjobban és jobban eltávolítanunk.” Gejza Zsebráczky tervbe vette egy alapos szótár és nyelvtan összeállítását; kéziratban maradt a népdalgyűjtemény is, pedig Dessewffy hangsúlyozza, hogy többnyire magyar nótára éneklük őket, és tele vannak magyar vonatkozásokkal. Megjelent viszont az egyházi énekeskönyv, magyar darabokkal, melyeknek a főszerkesztő szintén nemzetiségpolitikai jelentőséget tulajdonít: “a nép szélében éneklük máris a mi gyönyörű ősi egyházi dallamainkat s szivja magába e különféle hajszálcsovekben a magyar érzést.” Megjelent továbbá sok Petőfi-vers, le kellene még fordítani a János vitézt, a Toldit, Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit, kellene egy hazafias szellemű imakönyv, és ki kellene adni nyelvükön az Újszövetséget. (Dessewffy, 8–9.) E fordítói program is jól érzékelteti a szerkesztőség alaptörekvését a keletiek elszigetelésére, hiszen az említett és hasonló szerzők, művek irodalmi szlovák nyelven jórészt megjelentek már a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület illetve kormánybarát szlovák lapok, egyes pesti kiadók jóvoltából. (Szarka, 110–116.)

Az – akár nyelvi, akár politikai, ideológiai – magyarosítók tevékenységét megkönnyítette, hogy a szlovák nemzeti mozgalom aktivistái a nemzeti egység jelszavain túlmenően alig-alig érdeklődtek a régió iránt (jószerivel MILAN HODŽA volt az egyetlen vezető politikus, aki odautazott kapcsolatépítés, tanácsadás végett. (Tajták 1966, 88.) Neki tehát volt erkölcsi alapja, hogy lapjában keményen ostromozza a szlovák elitet: “Meg kell szűnnie annak a szégyenletes dolognak, hogy a mieink óvakodnak a szlovák kelettől. Minden szlovák lapban pellengérre fogjuk állítani azokat az úriembereinket, bankjainkat, akik könnyedén tudnának működni Poprádtól Nagymihályiig, de otthon ülnek a meleg szobában anyuka mellett, csak azért, mert nem járta át őket az a tudat, hogy a szlovákságnak, ha nem akar elmerülni, minden erejét meg kell feszítenie.” (Tajták 1966, 81.) Annak idején, a 19. század derekán Štúrék, de a következő generációk is a keletieket bolgárnak, orosznak, lengyelnek vagy éppen keveréknek hitték (Halaga 1949a, 198–200.) A keletiek és a nyugatiak még Amerikában is általában kerülték egymást, az itteni szlovák újságírók 1897-es memoranduma kimondta, hogy “akik

szlovjáknak nevezik magukat, saját anyjukat köpik szembe.” A nyugatiak állandó vádaskodásai a keletiek magyaronságáról, asszimiláltságáról, kevert voltáról, az a leegyszerűsítő tétel, hogy “aki görög katolikus, az ruszin, aki kálvinista, az magyar”, oda vezetett, hogy Csehszlovákia megalakulása után itt nem erősödött lényegesen a szlovák öntudat, sőt többfelé terjedt a magyar nyelv használata. (Halaga 1949a, 258, 266–267.)

1918-19 viharos hónapjaiban hosszú időre utoljára nyílt lehetősége a magyar vagy magyarón körökre, hogy politikailag megpróbálják kiaknázni a szlovák regionalizmust, identitást. A turócszentmártoni deklaráció utáni napokban Dvortsák Eperjesen megalakította a Keletiszlovák Nemzeti Tanácsot, mely nem ismerte el a csehszlovák egységet kimondó Szlovák Nemzeti Tanács legitimitását a keleti területekre nézve, és december 11-én Kassán kikiáltotta a Szlovák Népköztársaságot, kérve ennek elismerését a Károlyi-kormánytól. Jászi Oszkár mindezt öröndes fejleménynek tekintette, Milan Hodžával folytatott tárgyalásán hangsúlyozta is, hogy a keletiek nem kívánnak Csehszlovákiához csatlakozni, ám a kormány végül is a nemzetközi komplikációktól tartva a kérést elutasította. Fél évvel később, 1919 június 16-án a Vörös Hadsereg árnyékában kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot, ami persze legalább annyira szolgálta a szovjet Vörös Hadsereggel való egyesülést, mint a szlovákság ismételt politikai kettéválasztását, s a hadsereg visszavonulásával meg is szűnt. (Hronský, 55., 107., 138., 143., 180.) A keletiszlovák régió betagolódott a csehszlovák államba, ám a szlovák kérdés nem szűnt meg, csupán új alakot öltött.

O. R. HALAGA keleti történész abban látta az államfordulat problémáját, hogy a keletiszlovák nyelv elvesztette “úri” státuszát, minden fórumon gúnyolták, a keletiek által addig lenézett “drótosnyelv”, “cseh”, “miskároló-nyelv” pedig hivatalos nyelvvé vált. Ezt a keletiek nem beszélték, sokan tehát inkább áttértek a magyarra, csak hogy úri státuszukat megőrizték. (Halaga 1949b, 90.) A keleti értelmiségnek nap mint nap tapasztalniuk kellett, hogy a szlovák politikusok, egyházi vezetők, szerkesztők a régió népét nem tekintik szlováknak, ragaszkodását anyanyelvéhez pedig szeparatizmusnak minősítik. A fiatal keletiszlovák generáció “szabadságharca” volt egy egyesület alapítása, a nyugatiak által lenézett, idegennek tekintett nyelvjárás, folklór ápolása. A különállás – a Morván túl – hamarosan tudományos megalapozást is kapott: paradox módon a cseh nyelvészek, földrajztudósok, történészek is a régió eltérő középkori fejlődését, kevert etnogenezisét hangoztatták. Mindez érthetőbbé válik, ha belegondolunk, hogy a csehszlovákizmus jegyében Prága megtagadta a szlovákoktól az önálló nemzeti létet, tehát ki kellett mutatni, hogy a “nemzet keleti ága” egyébként sem egységes nyelvi–kulturális–történelmi képződmény. A nagy tekintélyű nyelvész, VÁCLAV CHALOUPECKÝ 1923-ban megjelentetett *Staré Slovensko* című monográfiájában azt fejtegette, hogy Szlovákiának két történelmi magja volt: a nyugat, azaz *Nitriansko*, cseh kapcsolódású, népességű terület, és a keleti *Bychorsko* a Tisza vízgyűjtőjében, melyet különböző etnikumok népesítettek be, sokszínű amalgámot hozva létre. A két magterületet a Tátra, a Mátra és a Fáttra átjárhatatlan övezete elszigetelte egymástól. Az elméletet J. KORČÁK földrajzi szempontból gazdagította, szintén kiemelve, hogy a Kelet lakossága a szomszédok expanziójának passzív színtere volt. Más munkájában megkülönböztet három egyenrangú törzsi területet Csehszlovákia területén – a cseh, morva, szlovák – és negyedikként az alacsonyabb rangú bodrogit avagy keletiszlovákokot. (Tajták 2001, 310–311.)

Sajátos mellékfrontot jelentett az 1938-ban magyar uralom alá került déli sáv. 1941-ben, Kassán Dvortsák Győző és hívei vezetésével megalakult az Ojcizna egyesület, mely nyelvtant, szótárt és tankönyveket kívánt kiadni. Meg is jelentetett egy vázlatos nyelvtant, melynek bevezetője hangsúlyozta, hogy a szlovák nyelvnek “kivételes irodalmi múltja, a többi szláv nyelvtől eltérő története van, [...] nem lehet beolvasztani más nyelvbe, ahogy azt a csehek vagy a szlovákok vélték.” A szerző, EDO DOBRANSKI, természetesen a háborítatlan fejlődés lehetőségét látta a magyar fennhatóságban: “Minthogy most, a Magyarhonba való szerencsés

visszatérés után ismét lehetővé vált a szlovják nyelv fölvirágzása, szolgáljon ez a nyelvtan a nyugodt nyelvi fejlődést a szebb magyarhoni jövőben.” (Dobranski, 5.)

Az egyesület lapvető célkitűzése volt a szlovják nyelvhasználat és öntudat erősítése, a keletiszlovák bevezetése az iskolákba (ebben támogatta a Felvidéki Tudományos Társaság is), ám a kormány ez utóbbira nem volt hajlandó, részben Pozsony várható tiltakozása miatt, részben pedig azért, mert az itteni értelmiség nagyobb része is ellenezte. (Tajták 1964, 56.) A irodalmi szlováktól való eltérés azonban később is hangsúlyt kapott. KÁSZONYI FERENC rámutatott: “annak, hogy a szlovjákat a szlovák nyelv tájszólásának tekintsük, az a feltétele, hogy a szlovják a szlováknak tája volt-e vagy sem. Volt-e rá akár politikai, akár vallási, gazdasági, társadalmi vagy más kulturális befolyása, ami döntőleg hatott nyelvközösségi egyénisége kialakulására.” A szerző leszögezte, hogy “nyelvben elég éles az eltérés ahhoz, hogy külön nyelvnek lehessen tekinteni. Például egy szlovjákul beszélő intelligens ember a szlovák nyelv közelebbi ismerete nélkül képtelen egy szlovák újságcikket megérteni, egyes szavakat itt-ott megért, de egész mondatokat már csak ritkán. A szlovják gyermek, ha szlovák iskolába jár, szinte új nyelvet tanul, mely az övétől szinte minden szóban többé-kevésbé különbözik. [...] Még a középiskolások is, bármennyire nevelik beléjük az iskolában a szlovák tudatot és anyanyelvük nevetségessé, szégyelnivaló voltát, amint kilépnek az iskola kapuján, győz az anyanyelv, és rögtön szlovjákra fordítják át a beszélgetést.” (Kászonyi, 2–4.) Ennek megfelelően Kászonyi hibának tartotta az irodalmi szlovák erőltetését a visszacsatolt terület iskoláiban: “A szlovákizmus terjesztése legfeljebb arra alkalmas, hogy a szlovják nyelv meglévő nagy vitalitását elveszítse, s a szlovjákság jórésze hamarosan vissza magyarosodjon, mert ha saját nyelvén nem tanulhat, akkor inkább a magyar nyelvet fogja elsajátítani.” (Kászonyi, 15.) Dvortsák egyik közeli munkatársa 1944-ben, a Társaság szlovják-ankétján a következőkben látta nyelv és identitás lehetséges kapcsolatát: “Ha mi újból iskolákkal kezdünk dolgozni, majd fölnevelünk egy újabb generációt. [...] majd igenis szlovjákul fog érezni és beszélni, újból azt fogja mondani, »ja som Uher«, mint annak előtte. Ezért szükséges nekünk a szlovják nyelv.” (Tajták 1964, 56.)

Az 1945 utáni években O.R. HALAGA képviselte a Kelet sajátos fejlődésének elméletét, mely jórészt a fenti cseh tudósok munkáin alapul, bár a benépesedésről és az etnikai keverékről vallott nézetüket elvetette. Véleménye szerint a hegyek, a “szepes-gömöri sorompó” képes volt megállítani Nagymoráviát, sokkal nagyobb akadályt képezett, mint a morva-magyarhoni határ, és két népi alkatot, hagyományt, kulturális orientációt alakított ki. Az ötvenes években Halaga már főleg a gazdasági alapot hangsúlyozta, a terület egykori intézményeiben (a szepesi majd kassai kamara, a felsőfokú bíróság, a keletiszlovák terület rendjeinek országgyűlései és a felső-magyarországi (*partes superiores*) főkapitány kiterjedt jogköre) egy valamikori önálló nemzetgazdaság, lényegében egy önálló állam létét látta. (Tajták 2001, 316–318.)

Halaga természetesen nem tagadta, hogy a keleti szlovákok a nemzet integráns része, mint ahogy ezt hangsúlyozta az 1945-ben megalakult Svojina Keletiszlovák Intézet. Az alakuló közgyűlés határozata kimondta, hogy a keletiszlovák vidék és nép a nemzet elválaszthatatlan része, ám sajátos színezettel; vannak olyan gazdasági és kulturális értékei, melyek jelenthetnek kulturális és társadalmi gazdagodást. A határozat visszautasította a keletiség (*východniarstvo*) azonosítását a szeparatizmussal. Halaga azonban úgy látta, az új társadalmi rendszerben is tovább él a szűk, törzsi középszlovák nemzetfölfogás, a mindenre kiterjedő centralizáló szándék. (Halaga 1949b, 93–96.)

A nyugat-kelet ellentét fennmaradt a diktatúra évtizedeiben is, bár a tudományéból inkább a szépirodalom témaválasztásába szorult le. A nálunk is jól ismert JOZEF PUŠKÁS egyik regénye e szempontból alapos diagnózist jelentett. A főhős Kelet-Szlovákiából Pozsonyba kerül, s lépten-nyomon tapasztalnia kell: kettészakadt az ország. Egy szintén Pozsonyba menekült ismerős így fakad ki: “Akinek egy csöpp esze van, elmenekül erről az isten háta mögötti helyről, amíg lehet! Nem érzi, milyen áporodott itt minden, micsoda rühös bűz árad itt

mindenből? ... Ha van valami az emberben, itt sohasem bizonyíthatja be. [...] Az ördögbe az egész Kelet-Szlovákiával meg a szaros keletiekkel! Tudom, mennyire szeretnek bennünket mindenütt! Csak hegyezik a fülüket, s már a hangsúlyunkból megállapítják, és rögtön riadót fújnak: »Bunkók, vigyázzatok rájuk!» (Kövesdi János ford.) Ám él a keletiek szolidaritása is: főhősünk azért lehet egy vezető vállalat vezérigazgató-helyettesének sofőre, mert véletlenül kiderül, hogy ugyanarról a vidékről származnak. (Puškáš, 89, 109–113.) A mai irodalmi termésből a fiatalon elhunyt, ám töretlenül népszerű VÁCLAV PANKOVČÍN keleti tárgyú novelláit kell megemlíteni, a belőlük áradó sejtelmes hangulatot, misztikumot, legendákat, irracionális tetteket, a túlhajtott katolicizmust és a szlovák–zsidó együttélés kétarcúságát. (Kötetben: *Marakéš*, 1994; *Tri ženy pod orechom* 'Három nő a diófa alatt', 1996; *Bude to pekný pohreb* 'Szép temetés lesz', 1997)

Kelet-Szlovákia különállása az utóbbi évtizedekben megnyilvánult a politikában is. Egyrészt már 1968 után fölerősödött, bár természetesen tabutéma maradt a nyugat–kelet ellentét azáltal, hogy a normalizációs korszak fő ideológusa, a keleti, egyébként ruszin Vasil Bil'ak sok földijét vitte be főleg prágai, szövetségi hivatalokba, ami a lakosság körében nem erősítette a *východniarov* iránti rokonszenvet. A keletieknek elsősorban Prágával voltak tehát kapcsolataik, ezért a bársonyos forradalom után Kassán cseh mintára a Polgári Fórum alakult meg, s az itteni rendszerváltók csak később "soroltak át" a szlovákiai Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom kötelékébe. Kassa a föderalisták szilárd bástyája maradt, s hogy az itteni közvélemény nem tekintette egyértelműen Pozsonyt fővárosnak, azt jelezte a *Domino-efekt* radikális hetilapban megjelent *Kassai Szuverenitási Nyilatkozat* zajos sikere. Habár csak a "hivatalos" *Szlovák Szuverenitási Nyilatkozat* paródiája akart lenni, tömegesen írták alá, így a szerkesztőség tanácsosnak látta gyorsan berekeszteni az akciót. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ma léteznének szlovják függetlenségi törekvések – a Kelet stratégiája sokkal inkább abban merül ki, hogy minél több itteni jusson országos pozícióba, és onnan segítse szülőföldjét. (Halász, 480–481.) Kelet-Szlovákia ma nem nemzeti, hanem szociális kérdés.

Irodalom

- Ábrahám = Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjások: a nemzet határai. Limes 16(2003), 3.)
- Ablonczy = Ablonczy Balázs: Virtuális vármegye: Sáros, 1820–1940. Nemzetiségközi kapcsolatok az emlékiratok tükrében. Pro Minoritate 3(2001), Ősz
- Bibó = Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok. 2. k. Magvető Kiadó, Budapest, 1986
- Dessewffy = Dessewffy István: Nemzeti kulturfeladatok az északkeleti hegyvidéken. Eperjes, 1918
- Divald = Divald Kornél: Felvidéki séták. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999
- Dobranski = Edo Dobranski: Slovjacka gramatika. Kassa (Košice), 1941
- Gáspár = Hazánk tót népe. (A tót nép, a tót költészet). Tetty Nándor és tsa, Budapest, 1879
- Grünwald = Grünwald Béla: A felvidék. Politikai tanulmány. Ráth Mór kiad., Budapest, 1878
- Halaga 1949a = O.R. Halaga: Austroslavizmus, uhroslavizmus a východoslovenské národné uvedomenie. Svojina 3, Košice 1949
- Halaga 1949b = O. R. Halaga: Odras exkluzivity vláducej triedy v spisovnom jazyku. Svojina, 3, 1949
- Halász = Halász Iván: A szlovák pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk. Ábrahám Barna–Gereben Ferenc–Stekovics Rita. PPKE BTK, Piliscsaba, 2003
- Hamberger = Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997
- Hollý = Ján Hollý: Dielo I–II. Slovenský Tatran, Bratislava, 1999
- Hronský = Marián Hronský: Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920. Bratislava, 1998
- Kászonyi = Kászonyi Ferenc: A szlovják kérdés. Dvortsák Győző emlékére. Kisebbségvédelem, 1943, 3–4.
- Kollár = Ján Kollár: Dielo I–II. Slovenský Tatran, Bratislava, 2001
- Kossuth = Visszapillantás a szláv mozgalmakra. Pesti Hírlap, 1842. 155. sz.
- Krekovičová = Eva Krekovičová: Mýtus plebejského národa. In: Mýty naše slovenské. Zost. Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová. AEP. Bratislava, 2005
- Kusý = Miroslav Kusý: Szlovák vagyok, szlovák leszek. Kalligram, Pozsony, 1993
- Pithart = Petr Pithart: Nyolcvankilenc után. Kik vagyunk? Kalligram, Pozsony, 2002
- Puškás = Jozef Puškás: Kert (Az év ötödik szakában). Európa–Madách, 1987 [Eredeti megjelenés: 1984]
- Rúfus = Milan Rúfus: A költő hangja. Madách, Bratislava, 1981
- Sáros vármegye = Sáros vármegye monográfiája Budapest, 1910
- Slovenská otázka = Slovenská otázka dnes. Romboid, 1990, 9

- Szarka = Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram, Pozsony, 1995
- Szombathy = Szombathy Viktor: Csehszlovákia. Budapest, 1981
- Tajták 1964 = Ladislav Tajták: K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. Nové obzory 6. Košice, 1964.
- Tajták 1966 = Ladislav Tajták: Naša zastava – nástroj [dezintegračnej] politiky maďarských vládnych tried. Nové obzory 8. Košice, 1966
- Tajták 2001 = Ladislav Tajták: Východné Slovensko ako regionálny fenomén. Historický časopis 49(2001), 2
- Urbán = Urbán Adolf: Sárosi tót nyelvtan vázlata. Eperjes, 1875